

Основні елементи регіонального соціально-економічного механізму людського розвитку

О. СЛИВКА

Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана

Розглянуто основні елементи регіонального соціально-економічного механізму людського розвитку. Визначено вплив організаційно-економічного механізму на управління людським розвитком у регіонах, здійснено оцінку ефективності роботи державних інститутів різних рівнів у забезпеченні його функціонування.

Рассмотрены основные элементы регионального социально-экономического механизма человеческого развития. Определено влияние организационно-экономического механизма на управление человеческим развитием в регионах, осуществлена оценка эффективности работы государственных институтов различных уровней в обеспечении его функционирования.

The basic elements of regional social-economic mechanism of human development are examined. Identify the impact of organizational-economic mechanism on human development in the region, assess the effectiveness of state institutions at various levels to ensure its functioning.

Ключові слова: *людський розвиток, регіональний соціально-економічний механізм.*

Постановка проблеми. Перехід України до постіндустріальної економіки характеризується змінами у процесах соціально-економічного розвитку країни, в її суспільній організації та новими вимогами до управління регіонами. Методологічною основою організації та забезпечення процесів людського розвитку у сучасних умовах є визначення співвідношення та взаємодії урядово-державних, регіонально-суспільних та корпоративних впливів. На початку XXI ст. розвинуті країни світу довели ефективність передачі повноважень щодо управління процесами суспільно-економічного розвитку із урядово-державних груп до представників територіальних спільнот. Замість контролю та планування пріоритетними стають функції концептуально-стратегічного та координаційно-тактичного управління. Саме на цих засадах, на нашу думку, має бути організовано забезпечення людського розвитку регіонів України.

Аналіз досліджень і публікацій. Значний внесок у вивчення теоретичних та практичних аспектів дослідження людського розвитку належить зарубіжним ученим — А. Сену, А. Льюїсу, Г. Беккеру, С. Валентею, О. Кузнецовій, Л. Несторову. В Україні дослідженнями проблем людського розвитку займається широке коло науковців. Серед них — В. Антонюк, О. Грішнова, Е. Лібанова, А. Колот та інші.

Незважаючи на значні результати теоретико-методологічних досліджень основ управління соці-

ально-економічним розвитком регіонів, до цього часу залишаються недостатньо розробленими багато теоретичних та прикладних проблем, пов'язаних із застосуванням елементів регіонального соціально-економічного управління для розвитку людського потенціалу регіонів. Зокрема, подальшого вдосконалення потребує визначення організаційно-економічного механізму управління людським розвитком регіонів, оцінка ефективності державних інститутів різних рівнів щодо його забезпечення, формування та реалізація соціальних програм з обґрунтуванням відповідних регіональних пріоритетів.

Мета статті — проаналізувати основні елементи регіонального соціально-економічного механізму людського розвитку.

Виклад основного матеріалу. У зв'язку з тим, що багато індикаторів виявляють значну регіональну диференціацію соціально-економічного розвитку, підвищується значення проведення ефективної державної регіональної політики, визначення пріоритетів та прийняття обґрунтованих управлінських рішень щодо формування та реалізації стратегії соціально-економічного розвитку регіонів з урахуванням їх особливостей¹.

Разом з тим, сучасні тенденції суспільного розвитку свідчать, що основними ресурсами територіального розвитку стають інтелект людини, її творчий потенціал, інформація та знання, а методи впливу органів управління ґрунтуються на установках

¹ Калачова І. В. Показники регіонального людського розвитку як інструмент оцінки ефективності соціально-економічної політики / І. В. Калачова. — Електронний ресурс. — Режим доступу: http://www.rusnauka.com/PNR_2006/Economics/13_kalachova%20irina%20.doc.htm.

мережевої парадигми, що передбачають використання інформаційно-комунікативних технологій, інформаційних ресурсів та партнерських горизонтальних відносин. Відповідно зростання економіки визначається більшою мірою не матеріальними чинниками, а людським капіталом, інформаційно-інтелектуальною діяльністю, спроможністю продукувати нові знання та інновації, що цілком відповідає ідеям концепції людського розвитку та інноваційному напрямку розвитку прогресивних розвинутих країн. Тому і забезпечення людського розвитку регіонів України, його організаційно-економічний механізм має ґрунтуватись на формуванні та використанні людського капіталу, мережевому принципі взаємодії та інноваційному напрямі соціально-економічного розвитку.

Організаційно-економічний механізм управління людським розвитком регіонів — це сукупність організаційно-управлінських та економічних методів, форм, прийомів, інструментів і важелів впливу на процеси людського розвитку для досягнення його головних цілей.

До суб'єктів управління людським розвитком належать соціуми (первинні суб'єкти), а також створені ними установи, організації, інститути (вторинні суб'єкти), чия активність спрямована на перетворення різних сфер життєдіяльності людини. Саме вони є носіями певних інтересів, потреб, на яких ґрунтується свідома суспільна діяльність. Отже, первинними суб'єктами управління людським розвитком є українське суспільство, соціальні та інші групи та верстви населення, а вторинними — місцеві та державні органи влади, недержавні спілки, асоціації та інші об'єднання суб'єктів економічної діяльності.

Об'єктом такого управління є суспільні явища та процеси людського розвитку у їх різноманітних проявах.

Концепція управління людським розвитком на всіх рівнях має враховувати такі основні передумови:

- об'єктивні тенденції розвитку світової економіки (екологізацію, соціалізацію та гуманізацію економіки, її інноваційну спрямованість, процеси інтелектуалізації економіки);
- соціально-історичні та геополітичні особливості економіки та основні принципи її організації (необхідність поєднання ринкових механізмів та державного регулювання соціально-економічних процесів);
- необхідність забезпечення економічної ефективності, соціальної справедливості, захисту прав та

інтересів усіх категорій громадян і соціальної орієнтації економіки;

- появу нових інститутів та інтегративних й асоційованих форм підприємництва, пов'язаних з різноманіттям форм власності та організації бізнесу, що розширюють можливості продуктивної зайнятості;
- регіоналізацію економіки, яка обумовлює виникнення специфічних форм управлінсько-господарської діяльності на демократичних та конкурентних засадах;
- нову ідеологію господарських відносин на засадах партнерства;
- необхідність підвищення рівня людського капіталу, що пов'язана з інноваційними процесами, інтелектуалізацією трудової діяльності².

Практика регіональної політики країн ЄС показала, що територіальний розвиток в умовах глобалізації та інформатизації не може бути ефективним лише на основі зусиль держави як єдиного центру прийняття рішень або суто ринкових методів регулювання регіональних процесів. Йдеться про залучення механізмів саморегулювання регіонального розвитку, які передбачають партнерську взаємодію органів управління та суб'єктів суспільно-господарської системи, яка за європейською традицією є мережевою. На нашу думку, саме такі механізми мають впроваджуватись і в Україні для забезпечення людського розвитку регіонів, які мають різні проблеми, передумови та можливості.

Зазначимо, що ефективність управління регіональним розвитком залежатиме від дотримання системи принципів, які можуть використовуватись для забезпечення людського розвитку населення. Виділимо серед них загальні та спеціальні принципи державної регіональної політики та принципи саморегулювання (рисунки).

Серед загальних принципів державної регіональної політики щодо забезпечення людського розвитку варто виділити: принцип соціальної орієнтованості, що визначає націленість на досягнення добробуту і розвиток населення, стимулювання його соціальної активності та прагнення соціального прогресу; принцип соціальної цілісності та політичної стабільності держави, спрямований на протидію деструктивним та дезінтеграційним процесам; принцип законності та правової забезпеченості, дотримання якого передбачає відповідність форм та методів організації соціально-економічних та інших відносин нормативним та законодавчим актам.

До принципів саморегулювання розвитку регіонів у напрямі забезпечення людського розвитку можна віднести такі:

² Регіональні суспільні системи / НАН України, Інститут регіональних досліджень; відп. ред. Л. К. Семів. — Львів, 2007. — С. 441–442.

Рис. Принципи, які можуть використовуватись для забезпечення людського розвитку

1. Принцип залучення, який передбачає використання всіх ресурсів розвитку системи, а також активізацію взаємодії всіх суб'єктів різновидової діяльності в її межах, що сприятиме виникненню ефекту синергії для всіх учасників.

2. Принцип об'єднання зусиль, спрямований на об'єднання всіх елементів системи, що дає можливість сформувати ефективну структуру управління, забезпечити стійкі зв'язки, координувати дії зі створення і розвитку умов та механізмів стимулювання прояву підприємницьких ініціатив, громадських рухів тощо.

3. Принцип самоорганізації означає, що регіони ініціюють та реалізують програмні заходи з підтримки процесів саморозвитку³.

Втілення та реалізація означених принципів у концепції людського розвитку мають бути спрямовані на чотири пріоритетних напрями людського розвитку для України:

➢ підвищення ролі кожної окремої людини в суспільстві, розширення її можливостей самостійно

вирішувати свою долю, тобто приймати рішення і нести за них відповідальність;

➢ забезпечення соціальної справедливості по відношенню до кожної людини — в розподілі доходів та оплаті праці залежно від її якості, інтенсивності та кількості, в доступі до освіти, послуг охорони здоров'я, роботи, соціальних благ;

➢ досягнення ефективної зайнятості, яка б, на відміну від сучасного її стану, забезпечувала не тільки соціальний статус, а й добробут працюючих, стимулювала легальну ефективну діяльність, а не орієнтацію на тіньовий ринок праці;

➢ досягнення екологічної безпеки, оскільки рівень забруднення навколишнього середовища в Україні перевищує всі межі можливого, і в багатьох регіонах життя стало просто небезпечним⁴.

Забезпечення людського розвитку в регіонах, на нашу думку, має ґрунтуватись на прогресивних ідеях інституціоналізму і використовувати як інструменти впливу систему інститутів — суспільних організацій, способів управління, традицій, ідей, кодексів та стереотипів економічної та соціальної поведінки населення регіонів, тобто систему, яка зумовлена етнокультурними особливостями економічної діяльності людини та регіональних громад.

Ключову роль у процесах управління людським розвитком в регіоні відіграє держава, яка сама є як інститутом, так і системою. Проекцією держави на регіональний рівень функціонування суспільних систем є органи регіонального управління на місцях та органи місцевого самоврядування. Щодо самоврядних процесів, то вони проявляються у самоорганізації суб'єктів людського розвитку.

На місцях з метою посилення ефективності дій обласних та районних органів місцевого самоврядування, розширення участі громадянського суспільства в їх діяльності видається доцільним запровадити інститут регіональних соціально-економічних рад. До них можуть входити представники місцевих підприємств та об'єднань підприємців, профспілок, громадських організацій, експерти тощо. Основним завданням таких рад має стати консультаційна допомога обласним та районним радам щодо проблем, завдань та перспектив соціально-економічного, зокрема людського, розвитку в регіоні.

Необхідно покращити роботу з формування нормативно-правової бази в сфері людського розвитку. Хоча на сьогодні є багато нормативно-правових документів, які б мали сприяти деяким аспектам людського розвитку, однак вони носять переважно фрагментарний та несистематичний характер. За-

³Регіональні суспільні системи / НАН України, Інститут регіональних досліджень; відп. ред. Л. К. Семів. — Львів, 2007. — С. 442–443.

⁴Калачова І. В. Показники регіонального людського розвитку як інструмент оцінки ефективності соціально-економічної політики / І. В. Калачова. — Електронний ресурс. — Режим доступу: http://www.rusnauka.com/PNR_2006/Economics/13_kalachova%20irina%20.doc.htm.

значимо, що відсутність системної політики людського розвитку на всіх рівнях державного та громадського управління, неналежна увага до питань якості життя в контексті соціально-економічного розвитку України та її регіонів негативно позначається не лише на громадянах, а й на рейтингу країни в цілому.

Відповідно, на нашу думку, доцільно внести зміни до Законів України «Про місцеве самоврядування», «Про засади стимулювання розвитку регіонів» та інших, до яких необхідно внести положення про людський розвиток у регіонах нашої країни.

Допоміжними інститутами людського розвитку в регіонах мають стати інститути наукового та інформаційного забезпечення. Варто відзначити, що українська наука має вагомий напрацювання в напрямі регіонального та людського розвитку, однак, на нашу думку, вимагає вирішення проблема системного та комплексного відображення у регіональних дослідженнях, цільових програмах регіонального розвитку, стратегіях та прогнозах проблематики людського розвитку регіонів.

Для вирішення проблеми інформаційного забезпечення регіонального людського розвитку, на нашу думку, необхідно залучати Асоціацію агенцій регіонального розвитку України, Інститут регіональних та євроінтеграційних досліджень ЄвроРегіо Україна, Асоціацію міст України та громад (АМУ), ширше використовувати для пропагування ідей людського розвитку сайти та інші інформаційні можливості цих інституцій. Окрім того, інформація про людський розвиток, про перспективи та завдання людського розвитку в регіонах має бути ширше представлена на сайтах обласних державних адміністрацій України, політичних партій та громадських рухів, об'єднань⁵.

Важливим елементом регіонального соціально-економічного механізму людського розвитку є соціальний капітал. Соціальний капітал об'єднує такі важливі, але важко вимірювані чинники: міра розвиненості громадянського суспільства; норми поведінки і суспільні традиції; рівень розвитку інформаційних каналів; умови соціальної злагоди. У соціальному капіталі знаходять своє вираження норми та цінності соціальних груп, які дають змогу їхнім учасникам діяти ефективніше, переслідуючи власні цілі. Соціальний капітал здатен створити в регіоні сприятливий клімат для підприємницької діяльності, зменшити інвестиційні ризики, створити умови для сталого розвитку і передумови для успішного запобігання економічним кризам⁶.

Особливе місце в системі елементів соціально-економічного механізму людського розвитку займає людський капітал, оскільки процеси формування та використання людського капіталу та управління ним є передумовою ефективної політики, пов'язаної з людським розвитком. Зазначимо, що саме з накопиченням людського капіталу країни та її регіонів стає можливим перехід до нового суспільного розвитку, основою якого є визнання пріоритетів концепції людського розвитку.

Видається доцільним запровадити наступні інституційні та програмні заходи щодо розвитку людського потенціалу⁷.

1. У щорічних Посланнях Президента України до Верховної Ради України, державних та регіональних програмах соціально-економічного розвитку та інших стратегічних державних документах визнавати розвиток людського капіталу як чинник зміцнення конкурентоспроможності держави і пріоритет соціально-економічного розвитку держави.

2. При розробленні заходів на виконання Стратегії національної безпеки України серед загроз національній безпеці України врахувати найгостріші соціально-економічні наслідки втрати людського потенціалу як трудоворесурсної небезпеки та передбачити їх подолання в контексті національної безпеки (в соціальній та економічній сферах).

3. Передбачити поступове наближення фінансування людського розвитку (витрат на освіту та охорону здоров'я) до рівня групи країн з високим рівнем розвитку людського капіталу.

4. Розробити цільову програму стимулювання самозайнятості та мікропідприємництва для осіб, які повертаються після трудової діяльності за кордоном, з метою скорочення масштабів масової трудової міграції за межами нашої держави.

5. Унормувати питання благодійної діяльності у сфері фінансування соціальних програм з метою стимулювання інвестицій у людський капітал. При цьому доцільно враховувати досвід європейських країн, де близько третини соціальних програм фінансується приватними добродійними фондами, що акумулюють значні кошти меценатів. Благодійні фонди виділяють кошти на фінансування соціальних програм і проектів, тобто частково беруть на себе виконання функцій державних органів: надання допомоги інвалідам, малозабезпеченим, роботу з дітьми і молоддю, освіту громадян.

6. У загальнонаціональній та регіональній програмах охорони здоров'я передбачити питання покращення репродуктивного здоров'я населення, під-

⁵ Регіональні суспільні системи / НАН України, Інститут регіональних досліджень; відп. ред. Л. К. Семів. — Львів, 2007. — С. 448.

⁶ Грішнова О. А. Людський розвиток: навч. посіб. / О. А. Грішнова. — К.: КНЕУ, 2006. — 308 с.

⁷ Чекан І. Розвиток людського потенціалу та його вплив на соціально-економічний розвиток України / І. Чекан. — Електронний ресурс. — Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/November/5.htm>.

вищення рухової активності населення та боротьби з палінням, розвитку системи підготовки кваліфікованих фахівців із таких питань, як здорове харчування та фізична активність.

7. Запровадити проведення атестації робочих місць з метою виявлення та усунення дії негативних чинників на здоров'я працівників, створення безпечних і здорових умов праці; запровадити принципи економічної зацікавленості роботодавців у безпечних умовах праці найманих працівників, зокрема шляхом розвитку страхування на випадок виробничого травматизму.

8. Розглянути можливості запровадження системи погодинної оплати праці.

Регіональна освітня система як підсистема регіональних соціальних систем є складовою частиною соціально-економічного комплексу регіону, яка забезпечує системне формування, примноження людського капіталу, його постійну адаптацію до динамічних змін економіки знань. На основі інструментів неперервної освіти в регіональних освітніх системах підтримується здатність людей до споживання знань, їх оновлення та формування нових знань. Таким чином, регіональна освітня система є основним елементом якісного відтворення людських ресурсів, формування нової якості людини як виробника і споживача.

Реалізації одного з напрямів людського розвитку — підвищення ролі кожної окремої людини в суспільстві, розширення її можливостей самостійно вирішувати свою долю — має сприяти впровадження демократичних механізмів активізації суспільно-політичного життя, розбудови громадянського суспільства як у країні в цілому, так і на регіональному рівні зокрема, що передбачає такі основні заходи:

- розробку зрозумілої і прийнятної більшою частиною населення стратегії суспільного розвитку;
- забезпечення системності державного управління на всіх рівнях;
- подолання атрофованості та дезорганізованості «середнього класу», його залучення у реальні механізми управління державою та соціально-економічним розвитком регіону;
- усунення дисбалансу між публічною та приватною активністю громадян (подолання недостатньої активності громадян у публічній сфері, що супроводжується активним використанням інституціоналізованих зв'язків для досягнення приватних цілей, що спричиняє зростання «тіньової сфери», корупованості, недовіри до влади);

➤ набуття громадянами соціокультурного досвіду (знань, умінь та навичок), необхідного для участі в демократичному політичному житті;

➤ становлення та розвиток демократичної культури, що дасть можливість подолати альтернативні форми соціальної консолідації (етнічної, корпоративної, релігійної тощо);

➤ формування демократичної культури громадян шляхом підтримки громадських ініціатив, спрямованих на розв'язання неполітичних проблем регіону (екологічних, соціальних, культурних тощо);

➤ створення мережі консультативно-освітніх центрів та громадських приймалень;

➤ подолання соціальної пасивності громадян, їх включення у роботу інститутів громадянського суспільства;

➤ формування розвинутої соціальної структури з горизонтальними зв'язками, де мають знайти своє відображення різноманітні форми власності, інтереси людей, груп і прошарків населення;

➤ стимулювання розвитку особистості — в соціальному, інтелектуальному і психологічному аспектах, забезпечення умов розвитку її внутрішньої свободи і здатності активно підключатися до різноманітних сфер діяльності;

➤ всебічний розвиток недержавних засобів масової інформації, а також механізмів прояву, формування і вираження суспільної думки з метою вирішення соціальних конфліктів, розвиненість форм самоврядування, суспільних організацій та рухів;

➤ стимулювання створення суспільно-політичних об'єднань, партій та рухів, орієнтованих на захист прав та свобод громадян, а також на збереження базових принципів демократії;

➤ забезпечення свободи думки, слова, совісті, розбудова механізмів для їх реалізації, забезпечення можливостей самовираження особистості, її духовного розвитку з метою самостійного та самодіяльного об'єднання в інтересах розвитку науки, культури і творчості⁸.

Реалізація концепції людського розвитку передбачає формування фізичної та духовно здорової людини, тому необхідно приділити увагу забезпеченню елементів регіонального соціально-економічного механізму людського розвитку у сфері охорони здоров'я населення. Політика у сфері охорони здоров'я має ґрунтуватись на реформах національної системи охорони здоров'я, разом з тим вона має бути спрямована на поширення традицій здо-

⁸ Український соціум / О. С. Власюк, В. С. Крисаченко, М. Т. Степико та ін.; за ред. В. С. Крисаченка. — К. : Знання України, 2005. — 792 с.